

NICO ROST-PWS PRIJS Voorbeelden & Tips

Goed PWS-onderzoek zal in het algemeen zowel literatuur als primair bronmateriaal omvatten. De literatuur en bronnen worden gekozen omdat ze informatie bieden over een specifiek thema. De literatuur levert daarbij een soort raamwerk, een context of een vergelijkingsmogelijkheid. De specifieke vragen van het werkstuk worden met het primaire bronmateriaal beantwoord of nader ingekleurd.

Het thema en de vraagstelling

Er is over slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog het een en ander bekend. Deze prijs is er voor een PWS dat zich richt op aspecten waarover minder bekend is. Dat geldt onder meer de vervolging van de allerarmsten, minvermogenden, ook wel het Joods proletariaat genoemd. Deze mensen leefden vooral (maar niet uitsluitend) in de grotere steden in Nederland en elders in Europa. Ook kun je denken aan de slachtoffers onder gemeenschappen van Roma en Sinti of aan andere vervolgdens zoals gehandicapten of homoseksuelen.

Voorbeelden van thema's en vragen

Hierna worden tien mogelijkheden voor een PWS genoemd en daarbij per thema enkele vragen gesuggereerd. Dit is slechts ter inspiratie; wij staan open voor allerlei interessante uitwerkingen en inzendingen. Niet elk onderzoek is voor elke plaats mogelijk. Zo is niet altijd voldoende materiaal bewaard gebleven voor zo'n onderzoek. Het is van belang om dit na te gaan zodra je aan een thema begint. Naast de vraag wat voor materiaal bewaard is gebleven (voor bijvoorbeeld Winschoten of Hoogeveen) is het goed om bij elk thema iets van een context te schetsen, zoals hoeveel Joden woonden hier in deze plaats of straat? Hoeveel Roma of Sinti verbleven in deze gemeente, waar woonden zij?

1) Het sociaaleconomische profiel van Joodse slachtoffers in een bepaalde plaats 1940-1945. Wie overleefden de Holocaust wel en wie niet? Hadden mensen in een dorp een betere kans om te overleven dan in de stad? Hadden mensen in de buitenwijken en voorsteden een betere kans dan in het centrum van de stad? Hoe is dat te verklaren? Kijk onder meer naar leeftijden, gender, beroepen en woonadressen.

2) Het sociaal-culturele leven van het Joods proletariaat in een bepaalde plaats (of straat) in de periode 1933-1945. Wat voor (Joodse) feesten, verenigingen, organisaties waren er? Hoe werd daar in de lokale of regionale kranten over geschreven? Wie waren lid van deze verenigingen en organisaties? Hoe veranderde dit sociaal-culturele leven na de inval in mei 1940?

3) De (vrijheids)beroving van het Joods proletariaat in een bepaalde plaats (of straat) in de periode 1940-1945. Het proces van uitsluiting dat in 1940 begon trof het Joods proletariaat vaak zwaarder dan meer gefortuneerden. Wat waren de gevolgen van deze uitsluiting? Te denken valt aan de werkzaamheden (beroepen), opleiding, school, bezittingen en eigendommen in het huis aanwezig op moment van deportatie.

4) Standplaatsen met Reizigers, Roma en Sinti. In veel plaatsen in Noord-Nederland woonden mensen in woonwagens. Zij hadden diverse, vaak ambulante beroepen. Vanaf juli 1943 gold er een trekverbod voor woonwagens in heel Nederland en werden de wagens gedwongen bijeengebracht in een aantal regionale verzamelkampen. In Assen, Drachten (Smallingerland), Emmen, Groningen, Hoogeveen, Leeuwarden, Meppel, Opsterland, Westerbork en Winschoten ontstond zo'n verzamelkamp. Wat betekende dit voor het leven op het kamp en voor de beroepsuitoefening? Hoe stonden de gemeente(besturen) hier tegenover? Bij de razzia op 16 mei 1944 werd een deel van de bewoners van deze verzamelkampen naar het doorgangskamp Westerbork overgebracht en niet veel later op transport gezet naar Auschwitz. Wie waren dat, wat gebeurde met de anderen en met hun woonwagens?

5) Noord-Nederland kende een hoeveelheid ziekenhuizen en inrichtingen waar (Joodse) zieken, wezen, gehandicapten of zeer ouden verbleven. Denk aan het doveninstituut Guyot, het huis voor behoeftige ouderen Beth Zekenim te Groningen en sanatoria voor langdurig zieken. Wie verbleven hier en wat was hun achtergrond, wat gebeurde met hen?

6) De groepen vluchtelingen die tussen 1933 en 1940 vanuit Duitsland en oostelijk Europa in Nederland kwamen bestonden uit allerlei mensen: Joden, Communisten en anderen. Over hun opvang in Nederland is weinig bekend anders dan dat het Kamp Westerbork voor hen werd aangelegd. Maar ook in verschillende (grottere) gemeenten verbleven zij. Om hulp te kunnen bieden ontstonden diverse organisaties, zoals het steunfonds van de Joodse Raad. Vragen naar de omvang van deze groep, waar ze vandaan kwamen, hoe zij zich in hun bestaan voorzagen en waar ze woonden geven een beeld van deze mensen.

7) Ook Joodse mensen in de creatieve sector werden stapsgewijs brodeloos gemaakt. Hun mogelijkheden werden steeds verder ingeperkt. Wat gebeurde er met Joodse cabaretiers, musici en/of toneelspelers?

8) Welke mogelijkheden hadden Joden om in verzet te komen?

9) In Friesland waren aanmerkelijk meer onderduikers dan in bijvoorbeeld Groningen en Drenthe. Zijn daarvan beschrijvingen en daarvoor verklaringen te vinden? Hoe stonden 'gewone' burgers tegenover de bezetter, wat merkten zij van de vervolging en hoe stonden zij tegenover de slachtoffers? Wat was hun actiebereidheid?

10) Deze thema's en vragen zijn nu geformuleerd ten aanzien van (Noord-)Nederland. Ze kunnen veelal ook worden onderzocht als vergelijking tussen plaatsen in Nederland of tussen Nederland en een plaats in Duitsland, Polen of elders in Oost-Europa. Maar houdt bij zo'n vergelijking rekening met het gegeven dat het raadplegen van bronnen elders, en zeker in een andere taal, erg lastig kan worden.

Enkele literatuursuggesties met daarachter voor welke thema's relevant

- Caransa, A. *Verzamelen op het Transvaalplein: ter nagedachtenis van het Joodse proletariaat van Amsterdam*. Baarn, 1984. (1,3)
- Cottaar, A. *Kooplui, Kermisklanten en andere woonwagenbewoners*. Amsterdam, 1996. (4).
- Croes, M. en P. Tammes. 'Gif laten wij niet voortbestaan'. *Een onderzoek naar de overlevingskansen van Joden in Nederlandse gemeenten 1940-1945*. Amsterdam, 2004. (2,5).
- Leydesdorff, S. *Wij hebben als mens geleefd: het Joodse proletariaat van Amsterdam, 1900-1940*. Amsterdam, 1987. (1,3).
- Sijes, B. *Vervolging van Zigeuners in Nederland 1940-1945*. Den Haag, 1979. (4)
- Weijdevel, R. (e.a.), *Rode Hulp. De opvang van Duitse vluchtelingen in Groningerland 1933-1940*. Groningen, 1986. (6).

Meer specifiek per gemeente

- Alferink, Alex, *The Bolly Band. Een feestorkest uit de Folkingestraat* Groningen 2023).
- Beem, H. en J.F. van Agt. *De Joden van Leeuwarden: Geschiedenis van een Joods cultuurcentrum*. Assen, 1974.
- Bekkum, W. van, *Folkingestraat Synagoge: Oorsprong En Geschiedenis*. Groningen, 1995.
- Boiten, Lies Ast, Gerben Zaagsma, *De Folkingestraat. Geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Groningen* (Groningen 1996).
- Boon, E.O. en J.J.M. Lettinck. *De joodse inwoners van de stad Groningen en omstreken 1549-1945 en hun begraafplaatsen aldaar II 1870-1945*. De delen IIa, IIb en IIc. Groningen, 2006.
- Derksen, S.C. *Opkomst en ondergang van een toonaangevende joodse gemeente*. Meppel, 1988.
- Dohle, M. en P. Vroege. *Sprekende stenen. Stolpersteinen in de Schilderswijk*. Groningen, 2021. (1,2)
- Duijvendak, M. en S. van der Poel, *Lege Plekken Ontvreemding van Joods vastgoed en rechtsherstel in de gemeente Groningen (1940-1955)*. [PDF](#) o.a. via de Groninger Archieven. (2,3)
- Duijvendak, M. en R. van Hasselt, 'Het Joodse proletariaat van Groningen in herinnering' in: *Stad en Lande. Tijdschrift voor Geschiedenis en Erfgoed in provincie Groningen* (te verschijnen 2026)
- Gelder, J. van, *Terug van weggeweest. Getuigenissen over en uit joods Groningen in de jaren dertig en veertig plus razzia-lijsten met 3064 namen*. Groningen, 1993.
- Hamburger, H. en J.C. Regtien. *Sporen van een Joods verleden in Noordwest Groningen*. Bedum, 1995.
- Hasselt, R. van, *Uitgesloten*. Soesterberg, 2022.
- Huizing, L. *De verdwenen mediene: Twee en een halve eeuw Hoogeveens Jodendom*. Hoogeveen, 1975.
- Hulst, F.J. en H.M. Luning. *De Joodse gemeente Assen*. Assen, 1991.
- Hovingh, C. G. *Joods leven in Zuidlaren*. Assen, 2000.
- Michman, J., H. Beem en D. Michman, *Pinkas - geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*. Ede, 1992.
- Poel, S. van der, *Joodse Stadgers. De joodse gemeenschap in de stad Groningen, 1796-1945*. Assen, 2004. (1,3).

- Poel, S. van der, ed. *Lege Plekken: Groningen en zijn Joodse stadgers in en na de oorlog*. Assen, 2022.
- Poortman, J. 'Tussen kaftan en jodenster: Geschiedenis van de Joden in Meppel 1699-1945'. In *Nieuwe Drentse Volksalmanak*. Assen, 1969.
- Rost, N. *De vrienden van mijn vader. Herinneringen aan de Folkingestraat*. Assen, 1956. (1,3).
- Stilma, L. *Keppeltje of Pet: Ondergedoken Joden in Friesland*. Baarn: Callenbach, 1995.
- Woude, Siem van der, *Drie eeuwen Joods leven Friesland* (Gorredijk 2010).

Bronnen

Bronnen en ook zogenaamde primaire bronnen zijn er in allerlei vormen. Hier volgen een reeks suggesties:

Een belangrijke bron zijn de adresboeken van een stad of gemeente. Hierin worden per straat de (hoofd)bewoner vermeld met haar of zijn beroep. De gecombineerde informatie over beroep en adres kan een indicatie leveren voor de welstand. Het adresboek voor het 1941, dat in 1940 verscheen bevat nog veel informatie over de Joodse bevolking in de gemeente. Er zijn onder meer adresboeken van de stad Groningen, Haren, Assen, Leeuwarden.

Bij de Groninger Archieven en het Tresoar vind je op de beeldbank onder het trefwoord 'slechte woningtoestanden' of 'onbewoonbaar verklaarde woningen' afbeeldingen van krotten, sloppen, (in Friesland) 'gloppen' en hun adressen uit de periode 1920-1950. Ook kun je kaarten vinden met straatjes met slechte woningen van omstreeks 1910. De titel van de meeste van deze plattegronden in Groningen luiden 'Plattegrond met aanduiding van onbewoonbaar verklaarde woningen, verbeterde woningen, woningen die zijn ontruimd, vochtige woningen, woningen met wandgedierte, zonder voldoende sanitaire voorzieningen, onvoldoende afwatering of zonder watervoorziening.' Veel van die woningen bestonden nog tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw. Een deel werd tot in de oorlog bewoond door Joden. Die adressen kun je weer combineren met het adresboek waar je Joodse mensen en hun beroepen terugvindt. Zo heb je direct een beeld van de leefomgeving.

Online:

- De site www.delpher.nl bevat een grote hoeveelheid gedigitaliseerde krantenartikelen uit Nederland. Ook de belangrijkste kranten van Noord Nederland, zoals het Nieuwsblad van het Noorden, of Ons Noorden zijn hierin opgenomen..
- Wil je weten wie met wie was gehuwd of wie een kind was van wie? De sites www.wiewaswie.nl , www.archieven.nl , www.allefriezen.nl , www.alledrenten.nl , en www.allegroningers.nl bevatten materiaal over aktes met huwelijken, geboortes en overlijdens tussen circa 1811 en 1960. De hier genoemde sites overlappen elkaar ten dele.
- www.joodsmonument.nl Dit is de toegang tot het Digitaal Joods Monument. Het wil een monument zijn voor de meer dan 109.000 Nederlandse en naar Nederland gevluchte Joden, Roma en Sinti die om hun achtergrond werden vervolgd en de Holocaust niet overleefden. Het bevat allerlei informatie over deze mensen.
- www.niod.nl Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, voorheen het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie te Amsterdam. Hier is onder meer de registratie te vinden van de inboedels van woningen van Joden die werden gedeporteerd uit de gemeente.

- www.oorlogsbronnen.nl biedt overzichten (en in veel gevallen digitaal toegang) tot collecties van honderden archiefinstellingen, musea, herinneringscentra en bibliotheken in binnen- en buitenland
- [Beeldbank WO2](#) biedt toegang tot beeldmateriaal bij diverse instellingen in Nederland

Papier primair bronmateriaal:

De papieren documenten die bewaard worden in de Groninger Archieven, bij het Friese Tresoar of in het Drents Archief zijn te vinden via de websites van deze instellingen. Raadplegen kan meestal enkel ter plaatse. Medewerkers van het archief kunnen je op weg helpen met het vinden van geschikte bronnen.

- <https://www.drentsarchief.nl/>
- <https://www.tresoar.nl/onderzoeken/themas/wol>
- www.sjoa-drenthe.nl bevat heel veel (genealogisch) materiaal over Joodse families in Drenthe
- <https://www.groningerarchieven.nl/>